

NEŠTO O JEZIKU U NAŠOJ VERSIFIKACIJI

Stjepan Ivšić

Pjesnički se jezik svagdje, bio u prozi ili u stihovima, razlikuje često od obične jezične norme, ne samo svojim stilom nego i gdje kojim gramatičnim osobinama, od kojih se neke opravdavaju radi potreba stiha t. zv. pjesničkom slobodom. Potvrda za to ima dosta i u našoj narodnoj i umjetnoj poeziji.

Poznata odstupanja od običnoga govora u našim narodnim pjesmama kao na pr. mijesanje ikavskoga ili ekavskoga izgovora s ijekavskim u istoj pjesmi (ispor. u Mažuranića: sve je *grieh*, sve su djela *prika*, bez kajanja nema *oprosnika* — radi sroka); duljenje kratkoga jata (ispor. pleći dade, *biježati* stade); genitivni oblik mjesto akuzativnoga (u primjerima kao: pa potrže *perna buzdovana*; ispor. i u Radičevića: dođe doba, da idem *u groba*); vokativ mjesto nominativa (u primjerima kao: vino pije *Kraljeviću* Marko); česta upotreba deminutiva bez deminutivnog značenja (u primjerima kao: *bojak* bili tri bijela dana); upotreba *f u t u r a* I. (kao u primjeru: ako li ih *preskočiti* ne ćeš, ne ćeš izić ni izvest devojke, 2, 147; v. Maretić, Gram. i stil.², § 610. b) i dr. skupio je i prikazao Maretić u studiji »Metrika narodnih naših pjesama« (u »Radu« Jugoslav. akademije, knj. 168. i 170. god. 1907.).

Svojom pjesničkom slobodom istakao se osobito ruski pjesnik Majakovski (1893—1930): on je često u svojim pjesmama jezik tako reći mijesio i gnječio, kao što radi kipar oblikujući svoje plastično tijesto. Tako je radio i naš Marulić u »Juditi« radi svojih četverostrukih srokova.

Primjera pjesničke slobode može se naći i u naših novijih pjesnika; tako na pr. u Kranjčevića, koji je i kao znalac jezika i majstor stiha odvojio od svojih suvremenih pjesničkih drugova, čitamo stihove:¹

Na groblju djece tvoje strahovit *lave* (mjesto *lav*) spava. Heronejski lav, 80.

Pregni samo! Tvrde si protri dlane,

Gordi mužu, *u čijem* (radi ritma mjesto u *čijem*) srcu zbori

Isus Hristos... Radniku, 15.

Tiho *mrije* (mjesto *mre*) groblje

Staro kao baka u dno kuta. Groblje na umoru, 164.

U Kranjčevića čitamo i:

Prohujali su vjekovi vjekova,

Božanstva *mroše*... Triptih, 176.

No tu *mroše* ne stoji ni po kakvoj pjesničkoj slobodi, jer je pjesnik mogao uzeti i pravilan aorisni oblik *mriješe* (upravo *mr'ješe*); oblik *mroše* načinio

¹ Citiramo po izdanju: Silvije Strahimir Kranjčević, *Pjesme, novi izbor*... Zagreb, izvanredno izdanje Matice Hrvatske 1926.

je pjesnik analogijom prema oblicima kao *opletoše*, kao i Mažuranić svoj oblik *stroše* (u stihu: Odri carski gdje se *stroše*. Osman, 14, 38), ili oblik *mroste* (u stihu: Što vi *mroste*, dok su oni spali) prema oblicima kao *pletoste*.

Evo jedan primjer iz Nazora:

Iznad se svetoga grada motaju oblaci. Djela III (1946), 124.

i jedan iz Krleže za miješanje jekavskoga i ekavskoga izgovora:

I sneni golub *lijeće* opijen još *cjelovima* Noći
Kroz zelenu boju, što joj lahor svilen skute *veje*.
Usnulo već sve *je*. Tri simf. 88.

Da prijedemo u starinu. Naši najstariji dubrovački pjesnici Šiško Menčetić i Džore Držić pjevaju pjesničkim jezikom, koji u štočemu nije odgovarao njihovom običnom dubrovačkom govoru.²

Ja ću od osobina jezika u tih pjesnika istaći ovdje samo namještaj enklitika, koji ne odgovara namještaju, kakav bismo očekivali za naš dobar jezik. U umjetnom pjesničkom jeziku, u kojem se na pr. *vila* može radi sroka okrnjiti u *vil*, ili imenica srednjega roda *krilo* u imenicu muškoga roda *kril*, mogle su se i enklitike neprirodno namještati, pa su se u tome za Menčetićem i Držićem mogli povesti i potonji pjesnici sve do naših dana.

Iako je namještaj enklitika u našem jeziku dosta slobodan, opet ima i takvih slučajeva, gdje se enklitika ne može po volji namještati.³ Od ovih ću u ovom članku uzeti jedan i prikazati, koliko ima odstupanja od njega u naših versifikatora. To je pravilo: da se enklitika od riječi (glagola), kojoj pripada, ako ne stoji ispred nje, ne smije drugom kojom neenkli-tičnom riječju rastavljeti; zato se u običnom govoru ne može reći na pr.: *bojim* zmiije se mjesto: *bojim* se zmiije — ili: zmiije se *bojim* (pored: ja se zmiije *bojim*), niti bi tko rekao: *ubio* zmiiju *je*. Uzmemo li u primjeru: *bojim* se *zmiije* mjesto objekta *zmiije* enklitičan genitiv *ga*, moramo u današnjem književnom jeziku reći samo: *bojim* *ga* se ili u perfektu: *bojao sam* *ga* se. No u starijem jeziku, a i u današnjim nekim govorima može biti i drukčiji red: *bojim* se *ga* i: *bojao* se *ga* *je*. Razlika je otud, što su se u našem jeziku, kako je poznato, pored starijih enklitika kao veznika: *bo* i *li*, zamjenica: *mi*, *ti*, *si*, *me*, *te*, se i dr. i glagola *bi* razvili u enklitike i neki drugi, u starije vrijeme ortotonični, najviše i puniji oblici, i to zamjenički *ga*, *mu*, *je*, *joj*, *nas*, *vas*, *nam*, *vam*, *ih*, *im* i glagolski *sam*, *si* . . . , *ću*, *ćeš* . . . Zato se u našem

² Za neke osobine (na pr. *ča*, *vazeti*, veliki broj *ikavskih* oblika, -I mjesto -o) Rešetar misli da su »ušle u dubrovački književni jezik iz crkvenih knjiga i pjesama, i iz polunarodnih i poluumjetnih gradskih pjesama, što su u Dubrovnik mahom dolazile iz čakavsko-ikavske Dalmacije« (v. Stari pisci hrvatski, knj. II², str. LXXXVIII).

³ O tome govori i Maretić u svojoj »Gramatici i stilistici hrv. ili srp. jezika«,² 1931., § 442. i § 443.

starijem jeziku već prema jačem ili slabijem osjećanju enklitična oblika nalazi i različan namještaj enklitike, na pr. *smijati mi se će* mjesto: *smijati (ili smijati) će mi se*. S vremenom se utvrdio današnji namještaj, po kojem genitivni i dativni enklitičan zamjениčki oblik dolazi ispred akuzativnoga, dakle *ga se, je se, mi se, ih se* i t. d., a ispred svih glagolski enklitični oblici osim 3. 1. sing. *je* mjesto *jest*, dakle na pr. *smijao sam mu se*, ali: *smijao mi se je*. U ruskom su se jeziku stare zamjениčke enklitike izgubile, a koliko se neki zamjениčki oblici i govore enklitički, ne mijenjaju oblika, pa na pr. prema današnjim našim oblicima *njega-ga* imaju Rusi samo *jego (njego uz prijedlog)*. Što Rusi nemaju enklitičnih oblika prema našima, to im smeta, kad govore našim jezikom.

Što sam sada rekao o razvitku enklitičnih oblika, rečeno je samo uzgred, jer se u ovom članku želim obazreti samo na samovoljna odstupanja u naših versifikatora, i to na ona, gdje protiv današnje jezične norme enklitiku rastavljaju kojom drugom neenklitičnom riječju od riječi, kojoj enklitika pripada. Evo takvih primjera iz starih i novih pjesnika:

1. Iz Menčetića:

cječ ove gospoje...

kažući jur ka mni vazda se vesela (mjesto *kažući se*, t. j. pokazujući se već prema meni vazda vesela). SPH II², str. 25.

Svak teci, tko *želil* vidit je čudesa (mjesto *želil je vidit*..., t. j. želio je). SPH II², 7.

Er me će sliditi tužica čemerno,

čim *brani* viditi ličce se biserno (mjesto *brani se*). SPH II², 8.

srci mom *ockvrne* sve se ine ljeposti (mjesto *ockvrne se sve*...). SPH II², 8.

2. Iz Marulićeve »Judite«:

Niki *držat rad* se (mjesto: niki *držati se* radi...) druga uhitiše ter i s drugom zad se oznak uzvrziše. V, 183-4.

3. Iz Hektorovićeve »Ribanja«:

Prid mnom ne *gataše* nigdar se taj čuda (mjesto: prid mnom se ne *gataše*... ili: prid mnom ne *gataše se*...). Stih 160.

Tko želi *dobavit* brašna se zadosti (mjesto *dobavit se*...). Stih 1319.

Premda će *zgoditi* svaka se čudesa. Stih 1345.

4. Iz Dživa Gundulića:

Vieraju se i jedine dva najljepša ki se žele

i od pira gozbe *čine* obilne se i vesele (mjesto:... *čine se*...). Dubr. Skaz. I.

Razlog, pravda i mjera svemu je zlato u nas,

prodava na nj vjera, život se, duša i čas (mjesto: *prodava se*..., t. j. prodaje se).

Dubr. Skaz. II.

Mahnu rukom, i *uputi*

na mjesto se svjetnik svaki (mjesto *uputi se*). Osman II, 97-8.

Posve je razumljivo, što takav namještaj enklitike nalazimo i u Mažuranićevoj dopuni »Osmana«; ispor. na pr.:

Čiem s mečeta Mjesec rve

s mjesecom se sjajniem s nebi. XIV, 338-9.

*Pre*nu oda sna car se tada. XIV, 369.

Novom vojsko^m da *podboči*

car se i carstvo. XIV, 415-6.

Čemu krsmaš? Što *zatežu*

udugo se svete odluke. XIV, 417-8.

Iz novijih pjesnika:

1. Iz Franje Markovića:

Tu nečij *prodre* očajni se vrisak (mjesto *prodre se*), Kohan i Vlasta, izd. M. H. 1918, str. 12.

Stih bi se mogao popraviti:

Tu očajni se nečij *prodre* vrisak.

2. Iz Kranjčevića (po spomenutom izboru njegovih pjesama):

Teso ga (sc. krst) pomalo cieli narod je čovječanski. Dva barjaka. 97.

Ne kiti zlačani krug *ih* (t. j. konture),

čivot im ne resi mošti. Sveljudski hram, 144.

3. Iz Nazorove »Lirike« u III. knjizi izdanja »Djela Viadimira Nazora« u Zagrebu g. 1946:

Sjesti na nj će (mjesto *sjest će na nj*). Nepoznato, 27.

Ravnala njima je ruka... Konj, 37.

Vijala bojnim se poljem... 38.

Dičio njime se junak... 38.

Prorekla ranu *mu* smrt... 38

... Možda

Past će i *ući* u grudu će plodnu. Povratak, 88.

Širit se na zapad ti ćeš... Rahela, 108.

Blagoslovit narode sve *ću* u tebi... 108.

Pričinja sad se došljaku... 108.

Ja *ću* ih oprati. Ti ćeš *odmorit* na zdencu se tome... 109.

... i *ugledo* velje *sam* mnoštvo... 109.

... *Pasao* stada *sam* tvoja... 109.

... *Navrši*, eto, se vrijeme. 109.

... Glas kliče: *Klanjajte svi se!*... 111.

Dalje *zborio* Boz je... Ruta Moapka, 116.

Nalazi sad se daleko... 117.

... *Pružio* sad je umorno tielo. Sunamka, 122.

Svanuo dan je još vrući... 125.

Na liti tri lava leže i riču. — Dugo i muklo
Razlieže rika se lavlja. Na pustinju sumrak je pao
 I žuti već crni se piesak. Bijeg u Egipat, 129.
 Okrh-Raka je grivom tresnuo, *spružio* vrat je. 129.
Vratio Okrh se Raka... 130.
Vratio Ragatan lav se... 131.
 Slušaju, kako u tami *oziva* lavlja se rika... 132.

Na pepelu... *tinjala* nova je vatra. Žene Galilejke, 133.
 ...I moja su usta

Dotakla tada se skuta njegove halje... 133.
Uplela prste *sam* svoje u njegovu kosu... 134.
Došao uvijek on *bi* u naše dvore... 134.
Vodila majka je njega u proljetne dane.
 Kasnije *dočeka* tu *ga* vjernika mnoštvo... 135.
 A sad razvališe plote, *podgrizao* vepar *ih* gorski... 135.

Srvan... *sio* kraj bistra *bi* vrela. Kentavar, 160.

...*bodрила* ljute je psine... 162.

Krvav... *okrenu* on se... 162.

... *Osječo* već je

Dodir ruku... 163.

Gore... *umiro* posljednji sin je... 163.

Kipio život je snažan... 164.

Pod tvrdim kopitom... *rušio* krš se. Mórusa, 165.

Morusi *klečala* već su koljena... 165.

Pokaza golem se arslan na otvoru. 165.

Doviknu grdna *joj* ala... 166.

Bježala cijelu noć je... 166.

Zametne ljuta se borba... Hipogrif, 168.

... *Svitao* dan je. 169.

Cijelu *tulio* noć je... Psoglavac, 170.

Cijelu *gonili* noć *ga* po gori... 170.

Kesio zube je duge... 170.

... *Vrati* ženku *nam*... 170.

Gradio novu je ladu... Nedograđena lada, 172.

Sastavi kilj se ladeni... 172.

... Svega

I svačega *progutao* ja *sam*... 174.

Prenijeti ja *ću*... 176.

A, mjesto lišajem, *pokri* sav kraj se na sjever i zapad,
 Šarenilom trava... 177.

I *palimo* sveder *mu* svjećice,

I *škropimo* svetom *ga* vodom. Mrtvac, 380.

Što sam iz Nazora naveo toliko primjera, to je zato, što ih u njega ima mnogo. Nazor je čitav život proučavao jezik. On je i o samoj metrici teoretski pisao (u »Radu« Jugoslav. ak., knj. 252.), pa zato nije ništa

neobično, što je svoje pjesme, koje je imao priliku iznova štampati, mnogo dotjerivao, dajući nekima i novu strukturu. Dosta je, da spomenem samo nešto:

Pjesma »Morusa« u izdanju iz godine 1946. ima sedam strofa (po osam stihova), a u starijem izdanju iz godine 1910. u izdanju »Društva hrvatskih književnika« ima ista pjesma pod natpisom »Kentaurkinja« devet strofa (s jednakim brojem stihova); starija četvrta, peta i šesta strofa stegnute su u jednu. U starijoj redakciji u šestoj strofi dolaze izostavljeni stihovi:

I reče: Zar noćas ja ću plienom vam postat? —

A oni: *Lijepa, seko si* (mjesto: *lijepa si, seko*), daj nam ružu... str. 147.

U novom izdanju pjesma »Povratak« (v. Djela III, 85—88) ima dva dijela, i to prvi i treći dio iz starije redakcije u izdanju DHK. Tu na str. 55. u izostavljenom drugom dijelu dolaze i ovi stihovi:

Je l' da se, majko, sad osjećaš bolje

o moj se lakat opirući? *Tješi*,

rano se (mjesto: *Tješi se, rano...*) moja! Oko već se smieši.

Prvi navedeni stihovi iz »Bijega u Egipat« (v. str. 14.) čine uvod i glasili su u starijoj redakciji:

Na liti tri lava leže i riču. *Strahotno, gromko*

Razlieže rika se lavlja *klancem i pješčarom širnom.*

Suton je tmuran i sparan. Žuti se pustinjski piesak

Pod onim krvavim nebom; oganj iz pješčine bije,

A žar iz goleti kršne.

Istaknute riječi pokazuju razliku. Analiza svih razlika u starijim i novijim izdanjima dat će studiju o Nazorovu jeziku i stilu.

Primjera za spomenuti neobičan namještaj enklitika ima i u stihovima naših suvremenih pjesnika; navest ću samo jedan stih ne spominjući, čiji je:

Osjecu milozvuk iskrenih se riječi.

Na pisanje ovoga članka potaklo me je ponajviše to, što jednaki namještaj enklitike nalazimo i u Maretićevim prijevodima Homera, Vergilija (Virgila u Maretića) i Ovidija. Što se stihova s neobičnim namještajem enklitike nalazi u prvom izdanju *Ilijade*, *Odiseje* i *Eneide*, ne treba se čuditi. Maretić prije njihova prevođenja nije proučio metriku naših narodnih pjesama niti je objelodanio svoju studiju o metrici (iz g. 1907.). No on je takav namještaj zadržao i u novom izdanju *Ilijade* (1921), *Odiseje* (1915) i *Eneide* (1932); u prijevodu *Metamorfoza* (1907) i u prijevodu Virgilovih *Ekloga* i *Georgika* u godini 1932. (u X. knjizi »Znanstvenih djela za opću naobrazbu«) i poslije onoga, što je u svojoj »Gramatici« (u oba izdanja) dobro rekao. Tako čitamo u *Metamorfozama*:

Slobodna zemlja sama od sebe *davala sve je*,
 Motika nije ticala nje ni *ranjavao* plug *je*. I, 101-2.
 Tada od pripeke suhe *ražario* prvom se uzduh. I, 119.
Zavio oblakom crnim ko smola lice *je* strašno. I, 265.

Iz *Eneide*:

Ona ga vihorom *zgrabi* i *natakne* na hrid *ga* oštru. I, 45.
 Ovi na vrhu mu vise, pred onima *rasjeo* val se. I, 106.
 Patnici i većih jada, *dokončati* bog *će* i ove. I, 199.
 I *zaogrne* plaštem od debele magle *ih* ona. I, 412.
 Rasprša sve nas, i *malo* doplovilo k zemlji *nas* vašoj. I, 538.

Takvih primjera ima vrlo mnogo, a mnogi bi se mogli lako popraviti; tako na pr. prvi ovako:

Ona ga vihorom *zgrabi* i na hrid *ga natakne* oštru.

Upravo je neobičan primjer:

Ne *bojte* ništa se, Teukri, i *prodite* svake se brige. I, 561.
 On se bez ikakve nevolje može okrenuti u dobar heksametar:

Ništa se *ne bojte*, Teukri, i svake se *prodite* brige.

U *Eneidi* ima toliko stihova sa neobičnim namještajem enklitike bez veće potrebe, da bi se moglo reći, da takav namještaj prelazi u maniru.

Evo još nekoliko primjera iz posljednjih Maretićevih prijevoda:

Iz *Ekloga*:

I reče mrući: sad drugi u ovu *svirati* ti *ćeš*. II, 38.
 I glas je Merisa izdo: *zamotrio* vuk *ga* je prvi. IX, 54.

Iz *Georgika*:

Pjevat i tebe *ću*, moćna o Palijo. III, 1.
 Ostani zdrav, već gusta *obuhvata* noć *me* i nosi. IV, 497.

Rekao sam, da takvih primjera ima i u posljednjem Maretićevu izdanju *Ilijade* (1921) i *Odiseje* (1915). Ja sam zato, došavši u priliku da za Maticu Hrvatsku priredim novo izdanje Maretićevih prijevoda *Ilijade* (1948) i *Odiseje* (1950) mijenjao Maretićeve stihove sa spomenutim namještajem enklitike, pa sam to u »Pogovoru« uz jedan i drugi prijevod istakao i na nekoliko stihova pokazao, kako sam radio. Tako sam Maretićev stih:

Ali *ga* u ruke Feb Apolon uze i *zavi*
 Tamnom *ga* maglom... II, 5, 344-5.

okrenuo ovako:

Ali *ga* u ruke Feb Apolon uze i tamnom
 Maglom *ga* *zavi*...

U Maretića:

... milotom božanskom Atena
Obli po plećima *ga*, po glavi *ga* *obli* i *njega*. Odis. 8, 18-9.

u mene:

... milotom božanskom Atena
Njega po plećima *obli*, po glavi *obli* i *njega*.

U Maretića:

On bi utr'o suze i s glave *uklonio* plašt *bi*. Odis. 8,88.

u mene:

On bi utr'o suze i plâšt *bi uklonio* s glave.

U Maretića:

Neka bude, al' meni *zakun'te*, brodari, vi se. Odis. 15, 435.

u mene:

Neka bude, al' vi se *zakun'te*, brodari, meni.

U Maretića:

... al' drugovi stanu,
Odvraćat koji odavde, a koji odande *me* ljupko. Odis. 10, 441-2.

u mene:

... al' druzi *me* stanu
Odvraćat ljupko koji odavde, a koji odande.

Kad je tako Maretić radio, nije čudo, što je i Koloman Rac, pored Maretića naš najvredniji prevodilac grčkih klasika, u svojim prijevodima enklitike jednako namještao poradi stiha. Evo samo četiri potvrde iz njegova *Filokteta* iz knjige »Sofoklove tragedije« (u izdanju Matice Hrvatske, 1913):

Pa trebam —, makar *nije* izbor *mi* velik. Stih 647.
 Što učini mi? *Vrati* brže luk *mi* moj! 924.
 Ne, sinko! Nego kako mi obreče ti,
Povedi kući *me!* ... 1367-8.
 Kad odan sam ti, *bit* će i riječ takva *mi*. 1385.

O namješčaju enklitike u drugim nekim slučajevima, kao na pr. u Račevim stihovima iz *Antigone*:

... Nju smo mi
 Kod pogreba zatekli. Al' *gdje* Kreont *je?* 384-5.

govorit ću drugom prilikom.

Ako se iz ovoga članka i vidjelo, da se neprirodan namještaj, kao kad bismo rekli *bojim* zmiye se ili *došao* brat *je*, t. j. rastavljanje enklitike od prednjega ortotoničnoga glagolskog oblika, može naći i u naših najboljih versifikatora, opet mislim, da bi ga se valjalo kloniti.

UPOTREBA PERFEKTA U VREMENSKIM REČENICAMA

Sreten Živković

U vremenskim rečenicama, kojima se radnja svršava prije radnje glavne rečenice, čitamo i čujemo danas u našim krajevima sve više i sve češće perfekt svršenih glagola mjesto prezenta tih glagola.

U časopisu »Narodna tehnika« (god. II., br. 9., str. 2.) piše:

»Hiljade tih ‚goonies‘ (t. j. divljih gusaka) traže na svom otoku neko ravno mjesto, kao neki ptičji aerodrom, a kad su ga *našle*, počnu velikom brzinom trčati protiv vjetra. Pritom drže raširena krila, ali njima ne mašu. Kad su *postigle* priličnu brzinu, dignu se zbog te brzine u zrak.«

U zagrebačkim novinama »Vjesnik« (od 17. IV. 1952.) našlo se predavanje našega poznatog astronoma »Odakle zvijezdama toplina i svjetlost«, u kojem je i rečenica: »Kad je njezin (t. j. zvijezdin) razvitak *stigao* do stanja normalnih zvijezda, kao što je Sunce, ... odigrava se niz reakcija.«

Nastavnik metodike objašnjava kandidatu, kako će predavati djeci štivo iz čitanke, pa veli: »Kad si ti *pročitao* štivo, onda daješ učenicima da čitaju.«

U svim tim primjerima radnja se događa u svagdašnjosti, t. j. i u sadašnjosti, i u prošlosti, i u budućnosti, uvijek, kad se prilika za nju desi. To je t. zv. nepravda sadašnjost. Razumljivo je, što radnju, koja se događa ili može dogoditi svagda i uvijek, izričemo upravo prezentom, a ne perfektom ili futurom. Kad je već opravdana u takvim slučajevima sadašnjost koliko i prošlost i budućnost, onda je sadašnjost bliža čovjeku nego prošlost i budućnost, stvarnija je i prirodnija: ono, što se događa ili može dogoditi u vrijeme govora, izriče se sadašnjim vremenom, prezentom. Mi to izričemo glagolskim oblikom za pravu sadašnjost, kad već nemamo posebna oblika za nepravu sadašnjost, za svagdašnjost. To vrijedi za svaku rečenicu, i prostu i složenu, a u složenoj i za glavnu i za nezavisnu: Sava teče kraj Zagreba. Kad *padnu* velike kiše i *okopni* snijeg, Sava nabuja. Prije jela *peremo* ruke. Kad *uštanemo*, umivamo se. I t. d.

Kako ćemo izreći u složenim rečenicama, da se radnja zavisne rečenice izvršila, svršila, prije radnje glavne rečenice ili da se radnja zavisne mora